

УДК 504.242

СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ДЕМОГРАФІЧНУ СИТУАЦІЮ НА ТЕРИТОРІЇ МАЛИХ МІСТ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛ.

М. Назарук, Ю. Жук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

Схарактеризовано сучасну соціально-екологічну ситуацію в малих містах Львівської обл., проаналізовано динаміку кількості населення малих міст за історичний період. Виконано карто-схему типології малих міст за демографічною ситуацією. Розглянуто вплив соціально-екологічної ситуації на демографічну ситуацію в малих містах.

Ключові слова: мале місто, демографічна ситуація, соціально-екологічні проблеми.

Характерною ознакою наукового життя сьогодні є щораз більший інтерес до соціально-екологічних проблем, зокрема до вивчення довкілля, його впливу на людські спільноти, що проживають на певній території. Виявлення принципів організації та функціонування соціумів як певних спільностей людей у системі взаємозумовлених зв'язків і відносин з природними та соціальними компонентами географічного середовища визначає суть соціально-екологічного підходу в соціально-географічних дослідженнях. Для того щоб суб'єкт (соціум) функціонував, компоненти середовища повинні відповідати параметрам, які відчутно впливають на демографічні процеси території.

За роки незалежності в складі міського населення області відбулися значні зміни. Вони зумовлені трансформацією господарства, динамічними процесами в складі населення, транспортними потоками тощо. Зрозуміло, що всі ці явища у державі вплинули на соціально-екологічну ситуацію в містах загалом і, як наслідок, на їхні демографічні процеси. Тому ми прагнули дослідити сучасні соціально-екологічні процеси в малих містах Львівської обл., та пояснити їхній вплив на демографічну ситуацію в них.

Сучасна складна соціально-екологічна ситуація є доказом того, що людина не може роз'єднатися з природою, що середовище, яке сформувалося під впливом дій соціальних чинників, не робить людину незалежною від природи, а навпаки збільшує її урізаноманітне цю залежність. Особливо це відчутно і виразно виявляється на територіях малих міст і селищ міського типу. Проблеми розвитку малих міст, дослідження передумов та чинників їхнього розвитку завжди є актуальними. Вони – індикатори, що віддзеркалюють процеси, які відбуваються в господарському розвитку області, зайнятості населення, соціально-демографічній сфері, екологічній ситуації. Дослідження та оцінка природних, історичних, соціально-економічних передумов і чинників розвитку малих міст, їхнє нове місце в умовах суспільних трансформацій і процесів глобалізації є важливим підґрунтям для визначення напрямів подальшого розвитку малих міст.

Питанням розвитку міст, дослідженням містоформувальних функцій, впливу різних чинників на поселенську мережу цікавилася багато науковців. Вагомий внесок у їхнє вивчення зробили Г. Лаппо, І. Маєргойз, В. Загородній, Ю. Пітюренко,

М. Фащевський, В. Джаман, А. Доценко та ін. Висвітленню соціально-екологічних проблем міст присвячені наукові праці вчених, що досліджували великі міста: Львів, Київ, Івано-Франківськ, Чернівці, Рівне, Луцьк. Це, головне, праці В. Кучерявого (2000), О. Дмитрука (1998), В. Гуцуляка (1995), В. Фесюка (2008), О. Топчієва (2005).

Соціально-екологічну ситуацію в малих містах, фундаментально, практично не досліджувалась, хоча є відомості про те, що функціонування малих міст формує низку чинників, які можуть навіть змінювати екологічну ситуацію окремих регіонів. Епізодично проводили дослідження щодо того, як кількість та щільність населення впливають на соціально-екологічну ситуацію в малих містах.

Важливу роль у формуванні такої густої мережі міських поселень у Львівській обл. відіграв історичний чинник. Львівська обл. – давно заселена місцевість, що була на перетині важливих торгівельних шляхів. Завдяки цьому сформувалася давня система населених пунктів, які виникали спочатку як фортеці й були стратегічними пунктами в оборонній системі довкола місць проживання, а згодом у них почали концентруватися ремесла і торгівля. Значний вплив на формування малих міст Львівщини мали і природні чинники – рельєф, клімат, лісові, земельні, мінеральні ресурси. У поєднанні з особливостями історичного розвитку вони відіграли вирішальну роль у формуванні системи розселення. Вплив рельєфу, зокрема, його рівнинність, близькість ґрунтових вод, позначився на розташуванні поселень на підвищених, вододільних ділянках, розмірах населених пунктів, особливостях заселення. Малі міста Львівщини мають своє неповторне обличчя, багату архітектурну, історичну, культурну спадщину і протягом значного історичного періоду були комфортними для проживання людей [11].

Сьогодні, Львівська обл. має середню щільність населення близько 116 осіб/км² (по Україні цей показник становить 76 осіб/км²). Львівська обл. входить до Західної між-обласної системи розселення, що є другою за розмірами території та кількості населення в Україні і центром якої є місто Львів. Для неї характерна густа мережа міських населених пунктів, а кількість міст є найвищою серед областей країни – 44 (з яких 9 – міста обласного значення, 35 – міста районного значення) [5]. Найбільшим містом області є Львів, далі за показниками площі та кількості населення розташовані міста розташовані міста Дрогобич, Червоноград та Стрий. Усі інші міста належать до категорії малих міст. Кількість населення в них коливається в досить широкому діапазоні, від найменшого в Україні міста Угнів (близько 1 тис. осіб) до міст з кількістю населення 35–38 тис. осіб (Борислав, Самбір) [6].

За загальної кількості населення області 2,54 млн осіб у малих містах проживає близько 550 тис. мешканців, що становить близько третини усього міського населення області. Рівень урбанізації в цих містах досягає майже 65 % з площею забудованої території близько 105 км² і площею під зеленими масивами понад 80 км². З використанням статистичної інформації, ми склали графік динаміки кількості населення малих міст (рис. 1).

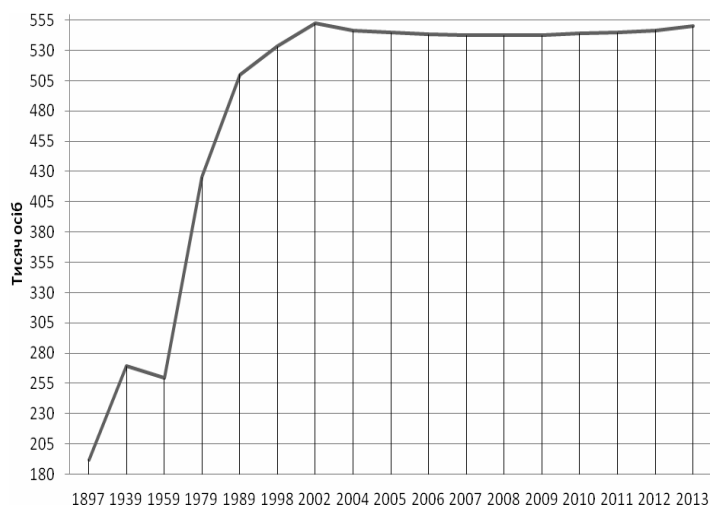

Рис. 1. Динаміка кількості населення малих міст з 1897 по 2013 рр, тис. осіб [6, 7]

Як ми бачимо з рис. 1, з початку XX ст. кількість населення малих міст збільшувалася із 191,9 тис. осіб у 1897 р., досягнула максимального значення 552,4 тис. осіб у 2002 році, а в наступні роки відбувалося зменшення кількості населення і на 1 січня 2013 р. воно становило 549,9 тис. осіб. Зростання кількості населення малих міст в середині XX ст. пояснюють тим, що на території області знайдено нові поклади корисних копалин (кам'яне вугілля, сірка, будівельні матеріали тощо). Спад населення від 2002 р. можна пояснити від'ємним приростом населення та міграціями населення з міст.

Сучасний стан населення в малих містах області відображає картосхема типології міст за демографічною ситуацією (рис. 2). На підставі її аналізу, можна виділити такі групи міст:

- **міста з додатним показником приросту населення:** Мостиська, Пустомити, Винники, Золочів, Яворів, Новояворівськ, Буськ, Бібрка, Турка, Старий Самбір та ін.

Малі міста Львівської агломерації треба розглядати щодо їхнього положення в зоні безпосереднього впливу Львова в радіусі 30 км і поза її межами. У приміській зоні втілюється концепція створення Великого Львова з приєднанням до нього поселень Брюховичі і Винники. [2] Тут водночас зі зростанням населення ведуть найінтенсивніше індивідуальне будівництво, яке концентрується в Пустомитах, Винниках та ін. Найвищі показники приросту населення є в містах, розташованих на транспортних магістралях у західному напрямі, – Мостиськах, Новояворівську. Міста в зоні одноденної доступності до Львова, такі як Городок, Буськ, Кам'янка-Бузька тощо, мають невеликий, або стабільний приріст населення. Для прикладу, графік динаміки зміни населення, прилегло до Львова м. Винники зображено на рис. 2.

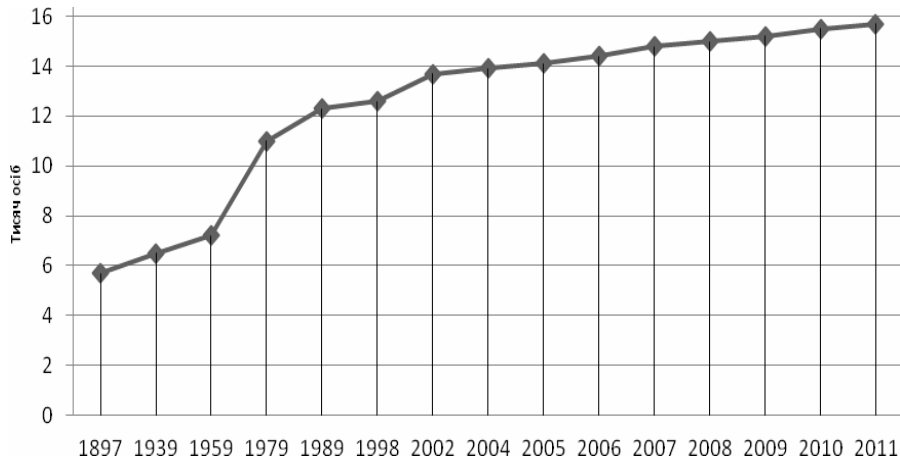

Рис. 2. Динаміка кількості населення м. Винники, тис. осіб [6,7]

- **міста у стадії стагнації:** Сокаль, Соснівка, Великі Мости, Самбір, Миколаїв, Новий Розділ, Судова Вишня, Стебник, Сколе, Моршин, Жидачів та ін.

Донедавна значний відтік населення спостерігали в північній частині області – у м. Сокалі, в містах Соснівка і Великі Мости. Це пов'язано зі скороченням обсягів виробництва й ускладненням умов видобутку вугілля на великій глибині, що призвело до виїзду місцевого населення на заробітки за кордон і різко скоротився природний приріст. В інших містах, де простежується стагнація населення, більше чи менше виявляються соціальні та екологічні чинники: у таких містах, як Судова Вишня, Сколе, Жидачів, на передній план виходять соціальні проблеми – нестача робочих місць, низька оплата праці, і, як наслідок, відбувається скорочення природного приросту населення та міграція населення на заробітки. Водночас, у Миколаєві, Новому Роздолі, Стебнику це екологічні проблеми, пов'язані з забрудненням довкілля внаслідок промислового виробництва, зростання кількості хвороб від цього виробництва тощо. Яскраво вираженим прикладом є м. Миколаїв, де діяльність цементного заводу негативно позначається на демографічних процесах через забруднення атмосферного повітря та води (рис. 3).

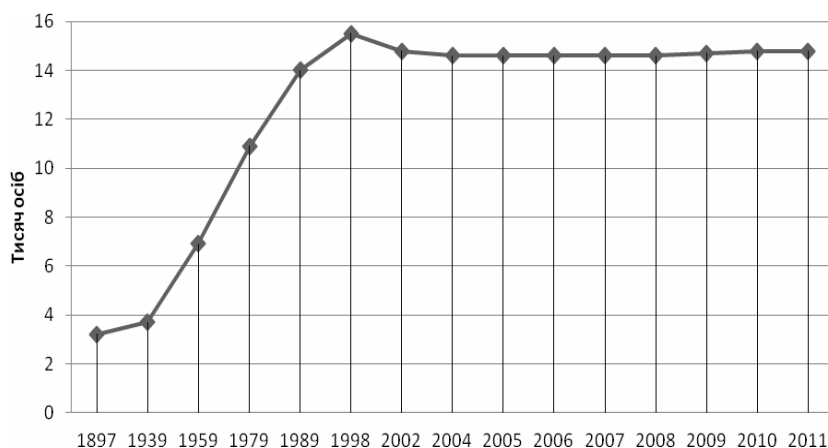

Рис. 3. Динаміка кількості населення м. Миколаїв, тис. осіб [6,7]

- **міста з відтоком населення:** Червоноград, Стрий, Дрогобич, Борислав, Трускавець, Перемишляни та ін.

Як бачимо, більшість міст, з яких відбувається значний відтік населення – це переважно промислові міста. Місто обласного підпорядкування Червоноград, що донедавна досить швидко та динамічно розвивалося, нині переживає значний відтік населення, пов'язаний зі щораз складнішими умовами видобування вугілля, погіршенням стану природного довкілля, нестачі землі через її деградацію. Це, відповідно, спричинило міграцію населення в інші райони в пошуках роботи.

Міста Дрогобицької агломерації створюють багатoproфільну групу міст, тісно сполучених між собою. Попри це, населення найбільших міст агломерації скорочується. Така ситуація простежується в Дрогобичі, Бориславі, Трускавці. У Бориславі це пов'язано із вичерпуванням доступних покладів нафти та з ускладненням її пошуків на глибині понад 3 км. Скорочення населення Борислава демонструє відповідний графік (рис. 4).

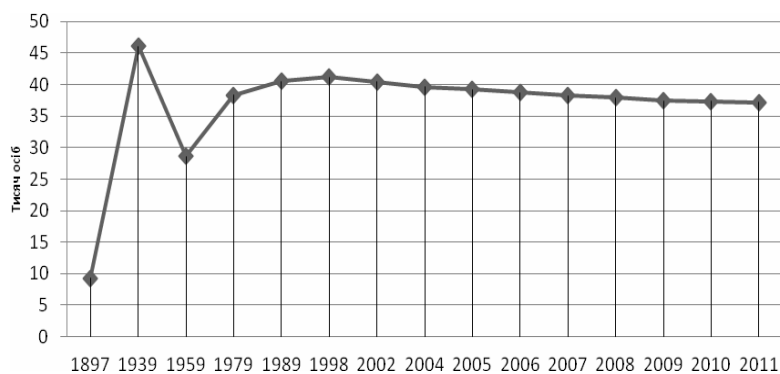

Рис.4. Динаміка кількості населення м. Борислав, тис. осіб [6,7]

Занепад зазначених міст пояснюють як соціальними, так і екологічними проблемами, які полягають у невисокому рівні індустріалізації виробництва, частому використанні ручної праці, суперечностях між купівельною спроможністю та можливістю її задоволення. До цього долучається і незадовільна інженерна інфраструктура – деякі малі міста, переважно непромислові, досі не мають водоводу і каналізації. Треба врахувати й відмінності у розмірі додаткового трудового навантаження в особистому господарстві, яким займається значна частина населення. Потреби мешканців малих міст, що шукають більшої свободи вибору діяльності, стимулюють міграцію кваліфікованих кадрів у великі міста. Екологічні проблеми, відповідно, полягають у забрудненні довкілля, нестачі земельних ресурсів для ведення господарства, незадовільному стані природних компонентів середовища всередині міст, величезній кількості неутилізованих відходів тощо.

На підставі дослідження впливу соціально-екологічної ситуації на демографічні процеси міст можна зробити висновок, що чим більша кількість населення в місті, тим гострішою для нього буде соціально-екологічна ситуація. Штучне міське середовище шкідливо впливає на здоров'я населення через забруднення атмосферного повітря, дефіцит сонячного проміння, води, а також стресових чинників, зумовлених напруженим ритмом життя, скупченістю населення, недостатністю зелених насаджень тощо. Також небезпеку для здоров'я людей у місті становлять шумові, вібраційні навантаження, транспортні проблеми, вплив електричних, магнітних, іонізаційних полів.

Отже, в умовах міста загострюються всі сторони життєзабезпечення людей: постачання достатньої кількості повноцінних продуктів харчування та питної води, контроль і запобігання забрудненню повітря, водних ресурсів, ґрунтів, утилізація та захоронення шкідливих відходів, а також соціальні проблеми, пов'язані з різким зменшенням вільного “життєвого” простору, зростанням міст у висоту, збільшенням захворювань, зумовлених забрудненням та ін.

Очевидно, що демографічні процеси є залежними від соціально-екологічного стану і навпаки. Зростання кількості населення спричинить збільшення показника щільності населення, зросте кількість транспортних засобів, почнуть забудовувати території для забезпечення місця проживання населення, збільшиться техногенне навантаження на житлово-комунальне господарство тощо. Використовуватимуть більшу кількість ресурсів, що, відповідно, призведе до зростання кількості промислових та побутових відходів. Проте не варто забувати, що в кожного міста, залежно від його функціонального призначення, є притаманні йому проблеми. У містах Сокальського р-ну ці проблеми спричинені видобуванням вугілля на великих глибинах, утворення териконів, відвалів, насипів тощо. У містах Дрогобицького р-ну соціально-екологічні проблеми полягають у видобуванні нафти (Борислав), калійних солей (Стебник).

Хоча обсяги видобутку цих корисних копалин різко пішли на спад, простежується певне “відлуння” з минулого, оскільки нафтою та продуктами їхньої переробки було забруднено великі площі територій. Також не варто забувати про екологічну катастрофу 1983 р. на заводі “Полімінерал” у м. Стебник, коли після сильного дощу відбувся прорив ґрунтової дамби хвостосховища. Величезна маса висококонцентрованої ропи та твердих відходів (мулу) ринула у басейн р. Солониця, а з неї – у р. Тисьменицю й далі в р. Дністер та Чорне море. Сумарна маса цього викиду становила понад 5 млн т, це був селевий потік з потужним гідравлічним напором. Величезна маса соляних відходів завдала всю навколишню територію (річки, сади, городи, поля, ліси), що завдало

шкоди флорі й фауні району, а також гідробіонтам річок Солониця, Тисьмениця, Дністер та Чорного моря. Після цього обсяг виробництва калійних мінеральних добрив у Стебнику зменшився.

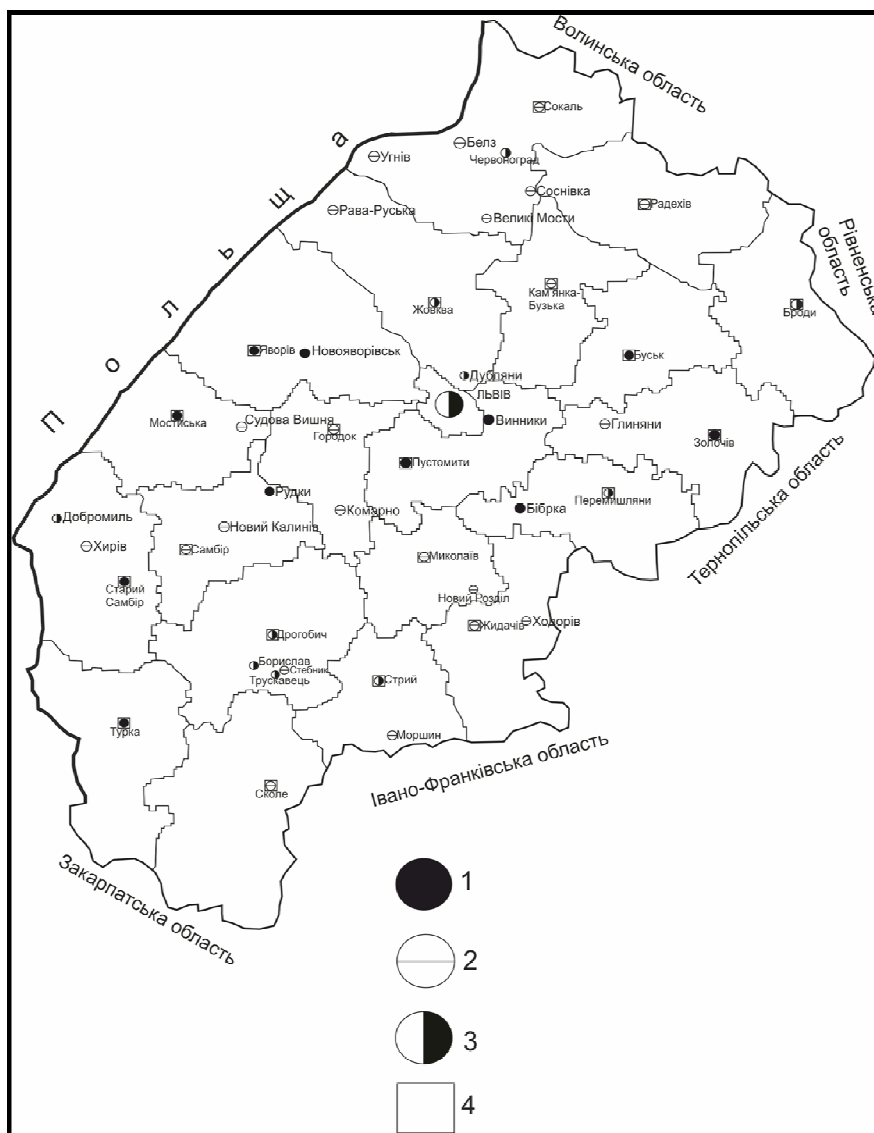

Рис. 5. Типологія малих міст Львівської обл. за демографічною ситуацією [7].

Типи малих міст Львівщини за демографічною ситуацією: 1 – міста з додатнім показником приросту населення; 2 – міста у стадії стагнації; 3 – міста з відтоком населення; 4 – міста-районні центри.

Стосовно Миколаєва, то, звісно, основним забруднювачем довкілля в місті є цементний завод. У Новояворівську та Новому Роздолі найгострішими екологічними проблемами є проведення рекультивації кар'єрів, утворених під час видобування сірки та вирішення проблем, так званих поганих земель, або "бедленду". У інших малих містах, переважно аграрних, таких як Жовква, Дубляни, Буськ, немає великих стаціонарних джерел забруднення довкілля, тому в них є соціально-екологічні проблеми притаманні всім без винятку містам – забруднення атмосферного повітря автотранспортом, забруднення водних артерій міст побутовим сміттям та сільськогосподарськими хімікатами, незадовільний стан каналізаційної мережі, зелених зон у містах та житлово-комунального господарства зокрема. Тому, соціально-екологічна ситуація в кожному окремо взятому місті відіграватиме значну (а деколи й вирішальну) роль у демографічних процесах залежно від функціонального призначення міста та наявності в ньому соціально-екологічної ситуації.

Зазначимо, що оскільки трансформаційні процеси в українському суспільстві розглядають як поштовх до розвитку і вдосконалення держави, то особливо явними стають негаразди та слабкі місця, що потребують вирішення. У нашому випадку це проблеми розвитку малих міст (як демографічні, так і соціально-екологічні), які в зменшеному вигляді відображають негаразди всього соціально-екологічного середовища українського суспільства. Дослідження підтверджують тісний взаємозв'язок того, як соціально-екологічна ситуація в малих містах Львівщини впливає на демографічні процеси в них. Для стабілізації та поліпшення соціально-екологічної ситуації в кожному місті повинна бути розроблена спеціальна програма соціально-екологічного розвитку малих міст, у якій повинні бути такі ключові положення:

- створення екологічних планів дій для вирішення актуальних соціально-екологічних проблем;
- формування та відновлення складових частин екологічної мережі як основного природного елемента екологічної безпеки території;
- створення єдиної нормативно-законодавчої бази для моніторингу за станом довкілля;
- удосконалення роботи служб, що ведуть контроль за станом середовища в містах;
- забезпечення жителів міст об'єктивною інформацією щодо стану компонентів довкілля;
- організація еколого-просвітницької діяльності серед усіх верств населення, особливо серед дітей та молоді;
- організація можливості підвищення кваліфікації працівників підприємств, установ та адміністрації малих міст у сфері екологічного права, основ екології й охорони довкілля.

Водночас основними напрямками державної політики, спрямованої на усунення проблем малих міст для стабілізації їхньої демографічної ситуації та поліпшення соціальної складової середовища, мають бути:

- активне сприяння створенню високопродуктивних робочих місць у сферах господарювання та забезпечення зайнятості населення;
- розвиток малого підприємництва, місцевої промисловості, оновлення технологічної бази виробництва;
- запровадження ефективних механізмів стимулювання демографічного розвитку малих міст, у першу чергу тих, з яких відбувається відтік населення;
- розвиток соціальної сфери малих міст;

- підвищення ролі територіальних громад, органів місцевого самоврядування в розробленні та виконанні програм розвитку малих міст;
- розвиток мереж та засобів сучасного зв'язку як однієї з основних умов розвитку економіки малих міст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Біла С. О. Міста районного значення України: проблеми соціально-економічного розвитку : аналітична доповідь / С. О. Біла. – К. : НІСД, 2009. – 45 с.
2. Габрель М. М. Просторова організація містобудівних систем : монографія / М. М. Габрель. – К. : ВД А.С.С., 2004. – 400 с.
3. Головне управління статистики у Львівській обл. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lv.ukrstat.gov.ua.
4. Дмитрук О. Ю. Урбаністична географія. Ландшафтний підхід. (Методика ландшафтного аналізу урбанізованих територій) : [монографія] / О. Ю. Дмитрук. – К. : РВЦ Київ. ун-ту, 1998. – 139 с.
5. Дністрянська Н. І. Географія поселень Львівської області : навч. посіб. / Н. І. Дністрянська, М. С. Дністрянський. – Львів : ВНТЛ, 2001. – 56 с.
6. Івченко А. С. Міста України : довідник / А. С. Івченко. – К. : Картографія, 1999. – 136 с.
7. Кількість населення Львівської обл. : стат. збірник. – Львів, 2011, – 76 с.
8. Кучерявий В. П. Урбоекологія : підручн. / В. П. Кучерявий. – Львів : Світ, 2001. – 360 с.
9. Назарук М. М. Основи екології та соціоекології : навч. посіб. / М. М. Назарук. – Львів : Афіша, 2000. – 256 с.
10. Програма розроблення містобудівної документації у Львівській області на 2011–2015 рр. – Львів, 2011. – 22 с.
11. Шаблій О. І. Географія: Львівська область : навч.-метод. посіб. / О. І. Шаблій, Б. П. Муха, О. Р. Перхач [та ін.]. – Львів : Пролог, 1998. – 96 с.

*Стаття: надійшла до редакції 25.04.2013
доопрацьована 19.06.2013
прийнята до друку 12.07.2013*

SOCIAL AND ENVIRONMENTAL PROCESSES AND THEIR IMPACT ON DEMOGRAPHIC SITUATION IN THE SMALL CITIES OF LVIV REGION

M. Nazaruk, Y. Zhuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
P. Doroshenka Str., 41, 79000, Lviv, Ukraine*

The article describes the socio-ecological situation in the small cities of Lviv region, analyzed population dynamics of small towns in the historical period. Done mapped schemes typology of small towns by demographics. Considered the influence of social and environmental situation in the demographic situation in small towns.

Key words: small town, demographics, social and environmental problems.

**СОЦИАЛЬНО-ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ
НА ДЕМОГРАФИЧЕСКУЮ СИТУАЦИЮ
НА ТЕРРИТОРИИ МАЛЫХ ГОРОДОВ ЛЬВОВСКОЙ ОБЛ.**

М. Назарук, Ю. Жук

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. П. Дорошенко, 41, г. Львов, 79000, Украина*

Охарактеризовано современную социально-экологическую ситуацию в малых городах Львовской обл., проанализировано динамику численности населения малых городов за исторический период. Выполнено картосхему типологии малых городов по демографической ситуации. Рассмотрено влияние социально-экологической ситуации на демографическую ситуацию в малых городах.

Ключевые слова: малый город, демографическая ситуация, социально-экологические проблемы.